

Людвиг СЕЛИМСКИ

Катовице, Полша – Велико Търново, България

КЪМ ФАМИЛНИТЕ ИМЕНА ОТ НАЗВАНИЯ НА ЗАНЯТИЯ, СВЪРЗАНИ С ЖИВОТНОВЪДСТВОТО

On family names from denominations of activities related to animal husbandry

The subject of analysis in the article are 63 family names based on 15 traditional but a bit forgotten, denominations of occupations (nomina auctoris/oficii), related to the raising of animals. Almost all of these denominations are Turkish loan words:

1) *айгараджия 'one who breeds stallions'; 2) *балабанджия 'one who raises hunting falcons' / one who tames bears'; 3) *бачар 'a shepherd of a flock of sheep'; 4) *итбашия 'one who raises dogs'; 5) йозчия 'a shepherd of barren sheep'; 6) караийик 'one who keeps sheep in a special sheep-fold in the fields'; 7) *касчия 'geese-keeper'; 8) *кочмарлия 'a shepherd of rams'; 9) *кушчия '1. falcon-keeper; 2. one who raises singing birds'; 10) мънзар 'a shepherd of milk sheep'; 11) соватчия 'one who collects cattle for grazing'; 12) сартмач / *съртмаджия 'one who grazes heifers'; 13) *сюрюджия 'one who tends sheep or other cattle'; 14) хатчия 'one who breeds studs'; 15) *юкюсчия 'a herdsman'.

Some of these denominations of occupations give rise not just to one family name, as can be expected, but to a larger number of family names which are sound versions of the same stem. On analysing their origin and meaning which is the main aim of the study, special attention is paid to the sound changes to which they were subjected in the oral dialectal speech in various parts of the country.

Keywords; family name, nomina auctoris/oficii, occupations related to animal husbandry, sound changes

Най-подробната засега семантична класификация на българските прякори и/или прозвища се намира у Н. Ковачев (1987: 160–169), който

се спира подробно и на разграничаването между прякор и прозвище (с. 161). На базата на събирания години наред в Кабинета по ономастика при ВТУ материал нашият предшественик и колега, за много от нас и пряк учител, проф. Николай Ковачев, разграничава 16 групи прякори и прозвища според означавани чрез тях: 1) физически качества и външни признаци, 2) психически черти в характера, 3) професия и служба, 4) семейни отношения, 5) социално и икономическо положение, 6) идейно-политически убеждения, 7) религиозни представи и длъжности, 8) пребиваване в чужди страни, 9) случки в живота, 10) предпочитания към хранене и ястия, 11) облекло и дрехи, 12) военна служба и въоръжения, 13) битови предмети и съоръжения, 14) аналогии с животни, 15) асоциация с растения и цветя, 16) асоциация с бележити личности. Можем и да не отделяме в специална група другите 4 вида прозвища (Ковачев 1987: 168–169), а да ги изброим към предходните, като обединени: 17) по местопроизход, 18) по етничен (народностен) произход, 19) по служба и професия, 20) свързани с модификация на ЛИ и ФИ. По този начин могат да се избегнат някои повторения: да се съкрати рубрика № 12 (*военна служба и въоръжения*), като „военна служба” се обедини с № 3 (*професия и служба*), а останалото от № 12 (*въоръжения*) се обедини с „битови предмети и съоръжения” (№ 13). Така получаваме 19 вм. общо 20 групи. Освен тази класификация, проф. Н. Ковачев остави и голяма студия за фамилните имена в Ловеч (Ковачев 1999). Но засега основа за проучване на фамилните имена (и прякорите) у нас е все още капиталният труд на Ст. Илчев (1969). В няколко предишни изследвания съм внасял поправки и допълнения към труда на Ст. Илчев. В книгата ми от 2006 г. (Селимски 2006) са анализирани над 800 фамилни имена от СЗ България, които се обясняват като влашки, ако и някои от тях да водят първоначалния си произход от български. Вън от всяка зависимост от представената по-горе класификация на Н. Ковачев, изследваните фамилни имена от СЗ България са разделени на 2 основни групи: едната съставят ФИ от лични имена (с. 23–40), а другата – ФИ от прозвища (с. 41–55), разделени на 12 смислови групи, извън които остава 13-а група – *varia*, или фамилии, които не спадат към нито една от 12-те групи. Фамилните имена от прозвища според занятие са разгледани на първо място. В няколко отделни статии се анализират също така фамилни

имена с неясна или спорна формално-семантична структура или такива, които още не са били предмет на анализ, а по моя преценка не спадат към най-ясните. Едва напоследък изследваните фамилни имена представям според принадлежността им към определени семантични групи, започвайки от основаващите се на прозвища според занятия. Като оставам обаче все при неизяснените и спорни или трудни имена, дал съм за печат „Фамилни имена от названия за служители”¹ и „Фамилни имена от названия за народни лечители”².

Тук се разглеждат откъм произход, значение и словообразователен строеж 63 фамилни имена, в чиито основи са залегнали 15 названия на занятия, свързани с отглеждане на животни. Заветната цел на предприеманите на широка скала изследвания на фамилните имена е твърде амбициозна – с доц. д-р М. Ангелова-Атанасова подготвяме нов речник на фамилните имена, който, в сравнение с капиталния труд на Ст. Илчев (1969), да е, най-малко, по-пълнен и изчерпателен в редица отношения (срв. Ангелова-Атанасова 2003–2004). Надяваме се също така и – според възможностите си – да внесем и редица поправки и допълнения в тълкуванията на нашия знаменит предшественик.

1. Айгараджиев(а), по данни от „КА” от 1902 г., е отбелязано 8 пъти на СИ: Тщ. То е от прозвище според занятие **Айгъраджия* ‘който отглежда/има айгъри’, с наст. *-аджия* от *айгър* ‘жеребец’, от тур. *augur*, и с хиперкоректно **а** във втората сричка.

2. Балабанджиев Илчев (1969: 60) отбелязва в СтЗ, а го извежда „от диал. **балабанджия* ‘продавач на балабани (някакъв южен плод, може би банани)’”. Дори и да приемем първата част от тълкуването, т. е. ‘продавач на балабани’, търсеният обект на търговия не е „южен плод, може би банани”, а сладкарско изделие (вж. по-долу). По данни от „КА” ФИ *Балабанджиев* е от 1921 г., а е отбелязано 12 пъти: 6 на ЮИ (СтЗ) и 6 на ЮЗ (Пд). Очевидно е, че е от прозвище с наст. *-джия*, но известни трудности създава значението на основата *балабан*. В българската лексикография тя е пренебрегвана – Геров (6: 23) я схваща като ‘нещо голямо’.

¹ Конференция по славянско и балканско езикознание (ВТ 2008).

² Сборник в чест на Т. Балкански.

Срв. тълкуването на ФИ *Балабанов*, което Илчев (1969: 60) извежда „от тур. *balaban* ‘едър, грамаден; прен[осно] големец, първенец’”. Ст. Младенов (1951: 101) обобщава значението „главан’, живина с голяма глава, *пъракор* на човек голям и шишкав, шишко”, като добавя и „*пърен*, който широко пуска парата, щедър”. Ако, подобно на Ст. Илчев, изхождаме направо от тур. *balaban*, трябва да имаме пред вид поне още едно значение на тази дума, което Магазаник (1945: 58) привежда на второ място: (рус.) ‘*вьтъ*’, на български преведено ‘воден бик, *Botaurus stellaris* (птица)’ (Р.-б. сл. 1: 187). Думата е известна и в сръбски и хърватски: *balàban* ‘птица *ardea stellaris*’, прен. ‘несъразмерно висок, с дълги крака човек’, с което се обяснява и употребата ѝ като фамилно име *Balaban* (Skok 1: 98; Šimunović 1995: 358), а се среща и в румънски – *balabàn* ‘1. диал. сокол; 2. едър кефал’. Позната е и в руски със значенията ‘голям ловджийски сокол, *Falco lanarius*’ и ‘сокол *Falco nobilis*’, а също така и в украински, а се счита заемка от турски или кримско-татарски (Фасмер 1: 111). По данни от ЕСУМ (1: 121) срещу укр. *балабáн*¹ ‘вид сокол’ (укр. „різновид сокола”) се намира съответствие и в български със значение „чапля; голуб’ятник (хижий птах)”. То е залегнало в основата на рус. ФИ *Балабанов* (Унбегаун 1989: 31, 148). В Т.-б. р. *balaban* се тълкува и като ‘дресирана мечка’ – на трето място. А от детството си още помня думата *балабàн* и като название на кулинарно изделие – нишесте с вкус на кисел, което пловдивски сладкари разнасяха по празници из селата. Срв. в това отношение и укр. *балабáн*³ “вид печива” (ЕСУМ 1: 121). И така, за ФИ *Балабанджиев* би могло да се излиза и от прозвището *Балабанджия*, за ‘човек, който отглежда/дресира соколи за ловуване’ или/и ‘който ловува с помощта на сокол(и)’, както и за ‘човек, който дресира мечка’. Същевременно не е за пренебрегване и значението ‘сладкар, който произвежда / продава балабан’, с което обаче ФИ *Балабанджиев* се отнася вече към друга семантична група. В отделни случаи може да се отнася за синонимни названия и могат две и повече тълкувания да бъдат правилни. За това при този вид изследвания огромно значение се отдава на теренната работа.

3. Бачарски(а), от 1915 г., с 3 появи на ЮЗ (Сфг), е от прозвище според занятие **бачар*, получено с елизия на **и* от диал. *бачияр* ‘овчар в бачия’, а *бачийа* – ‘1. оградено място в поле или планина, където доят

овци и правят сирене; мандра; 2. дойни овце, оставени за мляко' (Геров 1: 28; Младенов 1951: 111; РБЕ 1: 436), т. е., синонимно на *Бачийски*, „от *бачия*” (Илчев 1969: 67). Възможно и друго тълкуване. Обосноваващото може да е и поначало двусрично **бачар*, с плеонастичен (тавтологичен) суфикс *-ар*, прибавен към немотивираното название *бач* 'мандраджия, който сири сиренето на бачия' (Геров 1: 29), 'който обработва в бачия млякото; който има овце на бачия' (Геров 6: 16; РБЕ 1: 436; БЕР 1: 37), което чрез срхр. *бач* 'планински овчар' е заето от унг. *bács* 'овчар' (Младенов А–К: 111–112; БЕР 1: 37).

4. Идбашева, от 1925 г., отбелязано единично на СЗ (Мт), е от название на занятие, възникнало на базата на тур. **it başı*, от което е бълг. диал. *ит башия* 'гледач на кучета', от тур. *it* 'куче', документирано в търговския тефтер (за 1838–1846 г.) на Тихо Обретенов (1808–1869) от Русе (Szymański 1991: 166). Според Т. Балкански (устно), то е тюркски етноним.

5. Йозчиев(а), от 1922 г., с 4 появи на ЮЗ (Сфг), е от прозвище според занятие, диал. (Род) *йозчия* 'яловар', с наст. *-джия / -чия* от *йоз* 'стадо ялови овце, яловина' (Род, Каз), което е от тур. диал. *юз* 'ялово стадо', срв. и тур. *юзси* 'прекупчик на овце' (БЕР 2: 105).

6. Карашиков(а), от 1907 г., е отбелязано 42 пъти: 2 на ЮИ (Хс), 1 на СЗ (Пл), 39 на ЮЗ (Пз 28, Пд 2, См 9). То е от прозвище според занятие/съсловие на базата на обл. простонар. *карашик* 'който има овце на къшла, вѣн от кехая и дередеджия' (Младенов А–К: 1004), или, с може би по-добро обяснение у Геров (6: 158) 'освен кехаята и дередеджиите на една къшла всякой друг, който има там овце', което е от тур. *karışık* 'смесен, размесен; заплетен, объркан' (БЕР 2: 242).

7. Касчиев(а), което Ст. Илчев (1969: 246) отбелязва в Ш и Ш-ско, авторът правилно извежда „от диал. *касчия* 'гъскар' (от тур. *kaz* 'гъска')”, макар че не са документирани заемки **кас* / **каз* 'гъска' или **касчия* 'гъскар'. То е от 1903 г., отбелязано 48 пъти: 41 на СИ 41 (Вн 5, Ш 36) и 7 на ЮЗ (Сфг). Ст. Илчев го тълкува правилно, но се привежда тук за анализ поради това, че то се среща в още 3 варианта:

7.1. **Касчийски(а)**, от 1918 г., с 20 документирания на СИ (Вн 9, Сс 8, Дч 3), е паралелна формация с наст. *-ски* вм. *-ов* на *Касчиев* (вж. 7).

7.2. **Кашчиев(а)**, от 1914 г., се среща 22 пъти: 8 на СИ (ВТ, Ш 7), 14 на ЮЗ (Кд, Сфг 13). То е с асимилация при консонантната група *сч (> шч) от *Касчиев* (вж. 7).

7.3. **Кахчиев(а)**, от 1896 г., е отбелязано 81 пъти: 32 на ЮИ (Бс 2, Кж 16, СтЗ 6, Хс 8), 11 на СИ (ВТ 10, Рз), 1 път на СЗ (Пл), 35 на ЮЗ (Бл 34, Сфг) и 2 пъти в Чуж. То е с дисимилация (*шч > хч) вм. **Кашчиев* (вж. 7.2).

8. Кочмарлиев(а), от 1907 г., е с 12 появи на СИ: Вн, Дч 11. То е от предполагаемо диал. **кочмарлия* със значение 'който има *кочмари' или като синоним (?) на диал. *кочмарджия* 'пастир на (отгъчени от стадото) кочове', представляващо разширение на диал. *кочмар*, *кочумарин* 'пастир на кочове' (БЕР 2: 689), образувано с плеонастичната наст. -*джия*. А самото диал. *кочмар*, *кочумарин* 'пастир на кочове' се счита производно „вероятно от тур. *кошта* < тур. *коштак* '(за коч) покривам овца', образувано на българска почва с наставка за *nomina agentis -ar*" (БЕР 2: 689).

9. Кушчиев. Ст. Илчев (1969: 288) го извежда правилно „от диал. **кушчия* '1. някогашен соколар; 2. който отглежда и продава пойни птички' (тур. *kuşçi*)". То е от 1902 г., с 54 появи: 32 на ЮИ (Сл 31, СтЗ 1), 20 на СИ (Вн 3, Гб, Тщ 16), 2 на СЗ (Вд). Среща се в още 4 варианта:

9.1. **Кушчуев(а)**, от 1947 г., с 2 появи на ЮИ (Сл 2), е с лабиализация на *и (> у) в позиция след ч/шч от *Кушчиев* или направо на базата на неадаптирано **кушчу*, от тур. *kuşçi*, от което е очакваното **кушчия* в основата на *Кушчиев* (вж. 9). За подобен развой на изгласа на основата срв. диал. родоп. *сирюие* 'стадо овце' (вм. *сюрйя*) или *котнѹя* 'вид женска дреха', от тур. *kutni* (БЕР 6: 702).

9.2. **Кузчиев** [чй], липсващо в „КА", Илчев (1969: 282) отбелязва в Кж, а обяснява неправилно като „видоизменено от *Кузунджиев* или от *Касчиев*". То всъщност е с хиперкоректно (правописно) зч вм. сч, от *Кусчиев* (вж. 9.3).

9.3. **Кусчиева**, за жена, от 1969 г., единично на СИ (ВТ), е с дисимилация (*шч > сч) или свръхстарателно сч (вм. *шч) от *Кушчйев* (вж. 9).

9.4. **Кухчиев(а)** Илчев (1969: 287) отбелязва в Брезово (Пд), и правилно извежда от *Кушчиев* (вж. 9), „с преход на шч в хч" – чрез

частична дисимиляция. То е от 1916 г., а се среща 25 пъти: 6 на ЮИ (СтЗ 1, Яб 5), 19 на СИ (Гб 4, Тщ 1, Ш 14).

10. Мънзаров(а), от 1955 г., се среща 4 пъти на СИ (ВТ). Относно произхода му се налага сравняване с рум. ФИ *Mînzar(i)u*, от *mînzar* ‘овчар на дойни овце, на по 2–3 години’ (Jordan 1983: 312), което за окръг ВТ не буди удивление. За отбелязване е, че в румънски език формация с такова значение – деятелно название – е *mînzărâr*, с наст. *-ar* от *mînzàre* ‘дойна овца’, мн. ч. *mînzări* ‘дойни овце’, а в основата на деятелното *mînzar* е залегнало *mînz* ‘жеребче’ или *mînză* ‘кобилка под 3 години’. В българския език е известно *мънзър* ‘стадо от дойни овце’ (Съчанли, Гюм.), *мъндзъръ* ‘няколко овце в стадо, от които овчарите доят мляко за себе си’ (Върбово, См., вж. БЕР 4: 401). С други думи, в български, както и в румънски, названието на обекта на дейност с изглас на *-ар / -ar* (*мънзър / mînzàre*) съвпада по форма с деятелното название с този суфикс. Такива случаи са редки, но все пак се срещат. При опит за свързване с прилагателното за ж. р. *мъндзарка* ‘мъничка’ и нареч. *мъндзарко* ‘малко’, извеждани от основата за сравн. степен стб. *мъньи* (БЕР 4: 398–399), остава неясен компонентът *-дзар-*.

11. Саватчиев(а), от 1916 г., документирано 15 пъти на ЮИ (СтЗ 4, Хс 11), е от прозвище според занятие *Саватчия* ‘който бере добитък за сават’, от турски (Геров 5: 216), образувано с наст. *-чия* от *сават* ‘1. черда говеда, стадо овце, които се хранят за клане; 2. мера, паша за сават’ (Геров 5: 216). То е с хиперкоректно *о* вм. *у, срв. *Суватчиев* (11.1). Среща се в още 3 варианта:

11.1. **Суватчиев(а)**, от 1921 г., отбелязано 12 пъти на ЮИ (Хс), се основава на формацията *суватчйя*, с наст. *-чия* от прост. *суват* ‘1. добитък, който гоят лете за клане; браници. 2. лятно пасище на планина’ (БТР 937; РСБКЕ 3: 332), от тур. *suvat* ‘място за поене на добитък, водопой’. Срв. *суватчйя* ‘търговец на добитък, който се угоява на суват’ (БЕР 6: 401; РРОДД 484).

11.2. **Саватчийски**, което липсва в „КА”, Ст. Илчев (1969: 435) отбелязва в Белозем (Пд), а извежда „от диал. *саватчйя* ‘търговец на добитък за угояване и клане’ (тур. *suvatçı*)”. Относно облика на основата с *a* в първата сричка срв. тур. *savat* ‘водопой’ (БЕР 6: 401), с второ значение ‘черна украса върху сребро’. При това значение или омонимно-

то *savât* от тур. *savat* ‘оловна инкрустация (върху сребърен накит)’ (АКТ.-б.р), мотивиращото *savatçiyâ* е вече от областта на занаятите.

11.3. **Сохатчиев**, от 1956 г., единично на ЮЗ (Сфг), е от идентично по строеж и значение прозвище, от което е и *Соватчиев* (вж. 11), но стази особеност, че вм. българския облик *sovât* на тази турска заемка тук се явява неговото румънско съответствие *sohat*, макар че от последното няма рум. ФИ **Sohatciu*, а сродното ФИ *Suhâteanu, Suhâteanu*, базиращо се върху същото рум. *sohat / suhat*, е друг тип – от прозвище според местопроизход, от рум. МИ *Sohatul* (Jordan 1983: 429).

12. Съртмачев(а), от 1905 г., се среща 65 пъти: 6 на ЮИ (Бс 5, Сл), 48 на СИ (Рз 5, Рс 38, Дч 5), 9 на СЗ (Пл) и 2 в Чуж. То е от прозвище според занятие *съртмач*, срв. *сартмач* ‘говедар на още млади, неотелени крави’ (Могилица, См), от тур. *siğirtmaç* ‘говедар’ (БЕР 6: 506). Среща се в още 9 варианта – 8 обусловени фонетично, словообразователно или психологически, а деветият е с грешка:

12.1. **Срѣтмачева**, за жена, от 1906 г., единично, на СИ (Сс), е с метатеза на плавната *р* (*срѣт-* < **сърт-*) от *Съртмачев* (вж. 12).

12.2. **Съртмачова**, за жена, от 1928 г., единично на СЗ (Пл), е с непрегласен суф. *-ов* вм. *Съртмачев* (вж. 12).

12.3. **Сиртмачев**, от 1958 г., единично на СИ (Рс), със застъпване на тур. *ι* в български с *и* вместо с очакваното *ѳ*, вм. *Съртмачев* (вж. 12).

12.4. **Съртмаджиев** е от 1902 г., а се среща 49 пъти: 34 на ЮИ (Бс 16, Сл 4, СтЗ 4, Яб 10), 1 път на СИ (ВТ), 14 на ЮЗ (Сфг). Ст. Илчев (1969: 473) го отбелязва в Яб, Сл, а го извежда „от диал. **съртмаджия* ‘говедар’ (тур. *siğirtmaç*)”. Всъщност, **съртмаджия* не е пряка субституция на тур. *siğirtmaç*. То е разширение на възходящото към него *съртмач*, срв. *сартмач* ‘говедар на още млади, неотелили се крави’ (Могилица, См), от тур. *siğirtmaç* ‘говедар’ (БЕР 6: 506), оформено с наст. *-джия*, която тук се среща в „хиперфункционална” употреба (Рачева 1977: 94), т. е. формацията **съртмаджия* е „дообразувана” с плеонастичния или тавтологичния в случая суфикс *-джия*.

12.5. **Сракмаджиев(а)**, от 1920 г., е отбелязано 6 пъти: 1 на СИ (ВТ) и 5 на ЮЗ (Сфг). То е средица промени на основата: хиперкоректно *а* (вм. **ѳ*), метатеза на плавната *р* (*сра-* вм. **сър-*) и промяна на **тм* (>

км), както в паралелизма *серкмѐ* ‘вид риболовна мрежа’ // *сертмѐ*, от тур. *sürütme* (срв. БЕР 6: 618, 620).

12.6. **Съртманджиев(а)**, от 1921 г., има общо 4 появи: 1 на ЮИ (Сл) и 3 на ЮЗ (Сфг). То е с вмъкване на съгласната *н* пред суф. *-джия* вм. *Съртмаджиев* (вж. 12.4).

12.7. **Съртманчева**, за жена, от 1926 г., единично на СИ (Рс), е вм. *Съртмачев* (вж. 12), с вмъкнато *н*, както *Съртманджиев* (вж. 12.6) вм. *Съртмаджиев* (вж. 12.4).

12.8. **Съртмарджиев**, от 1934 г., единично на ЮЗ (Сфг), е преобразуване на *Съртмачев* (вж. 12), формално „обогатено” не само с плеонастичният суфикс *-джия*, както *Съртмаджиев* (вж. 12.4). Самата изходна за **съртмарджия* основа **съртмар* е с наст. *-ар*, застъпваща изгласното *-ач* на производната, заета от турски основа **съртмач* (< *siğirtmaç*), декомпозирано като наставка.

12.9. **Съртмадиев**, от 1905 г., единично на ЮИ (Хс), е вероятно погрешен – с пропусната буква *ж* – запис на *Съртмаджиев* (вж. 12.4).

13. **Сюрюжиев**, от 1949 г., единично на СИ (Сс). То е от прозвище според занятие **сюрюжия*, с опростено **дж* (> *ж*) от тур. *sürücü* ‘който кара товарен добитък; който подкарва овце или друг добитък’. Срв. употребяваното с друго значение *сюрюджия*, остар. ‘пощальон’ (у П. Хитов: РРОДД 492), както сх. *surūdñ ija* ‘poštar’ (Škaljić 1957: 576). То се среща в още 20 варианта (5 от тях разгледани у Илчев: *Сурджийски*, *Сурджински*, *Суреджийски*, *Суруджийски* и *Сюрджийски*).

13.1. **Сюрджиев(а)**, от 1924 г., е отбелязано 9 пъти на ЮЗ (См). То е на базата на същото *сюрюджия*, както *Сюрюжиев* (вж. 13), но с елизия на *ю* в средната сричка (пред ударението) и запазване на *дж*.

13.2. **Сюрджийски(а)**, от 1912 г., се среща 13 пъти: 1 на ЮИ (Бс), 12 на ЮЗ (Пз). Според Илчев (1969: 473) то е „вм. Суруджийски”, а посоката на извършената промяна е обратна. То е вариант на *Сюрджиев* (вж. 13.1), с наст. *-ски* вм. *-ов*.

13.3. **Сюраджиев**, от 1963 г., единично на ЮИ (Хс), е с гласна *а* в средната сричка вм. с **ю* (или **у*) за тур. *ü*. Вероятно се отнася не толкова за рядко срещано, с нищо необусловено застъпване на тур. *ü* чрез бълг. *а*, колкото за реализация на суфикса *-джия* в разширен вариант *-аджия*, та въпросното *Сюраджиев* трябва да се разглежда и като вариант

на *Сюрджиев* (вж. 13.1), с разширен облик на наст. *-аджия*. Макар заето от турски (*sürücü*), то и на българска почва се оказва словообразователно мотивирано – с основа от *сюрия* ‘стадо (от овце или кози)’, познато и в диалектните варианти *сирія*, *сирюје* (вж. БЕР 6: 692, 702) и др., и суф. *-аджия* (разширен облик на суф. *-джия*).

13.4. **Суруджиева**, за жена, от 1909 г., с двукратна поява на ЮЗ (Сфг), е с депалатализация на съгласните (*сюрю-* > *суру-*), срв. *Сюрюжиев* (13).

13.5. **Суруджийски(а)**, от 1906 г., е с 30 появи на ЮЗ: Кд 17, Сфг 10, Сф 3. Ст. Илчев (1969: 471) го отбелязва в Кд, Бл, Скравена (Бот), Войници (Мт) и го извежда правилно „от диал. *суруджия* ‘пастир или търговец на сюрия (голямо стадо овце)’ (тур. *sürücü*)”. То е паралелно на *Суруджиев* (вж. 13.4), с наст. *-ски* вм. *-ов*. За райони с влашко население трябва да се взема под внимание и рум. *surugiu* ‘кочияш, файтонджия’, обосноваващо рум. ФИ *Surugiu* (Jordan 1983: 430).

13.6. **Суроджийски(а)**, от 1914 г., с 18 появи на ЮЗ (Пз 3, Сф 15), е с хиперкоректно *о* вм. *у във втората сричка вм. *Суруджийски* (вж. 13.5).

13.7. **Сурунджийска**, за жена, от 1924 г., единично на ЮЗ (Кд), е от *Суруджийски* (вж. 13.5), с вмъкнато *н* пред суф. *-джия*.

13.8. **Сурунджийска**, за жена, от 1907 г., единично на СЗ (Вд), е вариант на *Сурунджийски* (вж. 13.7), с хиперкоректно *о* вм. *у във втората сричка.

13.9. **Соруджийска**, за жена, от 1985 г., единично на ЮЗ (Пз), е вариант на *Суруджийски* (вж. 13.7), с хиперкоректно *о* вм. *у в първата сричка.

13.10. **Сураджиев(а)**, от 1911 г., е отбелязано 34 пъти: 26 на ЮИ (Хс), 8 на ЮЗ (Бл 6, Сфг 2). То е вариант с депалатализация (**сю-* > *су-*) на *Сюраджиев* (вж. 13.3, с коментар за наст. *-аджия*).

13.11. **Сураджийски(а)**, от 1930 г., с 4 появи на ЮЗ (Бл, Пз 2, Сфг), е вариант на *Сураджиев* (вж. 13.10), с наст. *-ски* вм. *-ов*.

13.12. **Суреджийски** [джий], липсващо в „КА”, Илчев (1969: 471) отбелязва в Кула, а счита „вм. Суруджийски”. То е с *е* във втората сричка както *Сериеджиева* (вж. 13.19).

13.13. **Сораджиев(а)**, от 1921 г., с честота 15 пъти – 1 на ЮИ (Сл), 1 на СИ (Сс), 13 на ЮЗ (Бл) – е вариант на *Сураджиев* (вж. 13.10), с хиперкоректно *о* вм. *у.

13.14. **Сурджийски(а)**, от 1897 г., е с честота 128 пъти: 2 на ЮИ (Бс, Кж), 4 на СИ (Гб), 97 на СЗ (Вц 5, Лч, Пл 91), 25 на ЮЗ (Кд, Пз 5, Сфг 19). То е вариант на *Суруджийски* (вж. 13.5), с елизия на у от втората, неакцентираната сричка.

13.15. **Сурджински** [джин], липсващо в „КА”, Илчев (1969: 471) отбелязва в Невестино (Кд), а счита „видоизменено от Суруджийски”. То е с елизия на преакцентното у, както в *Сурджийски* (вж. 13.14), а съгласната *н* пред суф. -ски може да се дължи и на погрешно подвеждане под типа на -ински, но по-вероятно е да е с погрешен запис с буква *н* вм. с *й, за което говори отсъствието в „КА”.

13.16. **Суржійска**, за жена, от 1927 г., единично на ЮЗ (Кд), е вариант на *Сурджийски* (вж. 13.14), с опростяване на *дж* (> *ж*).

13.17. **Суржиски**, 1948 г., единично на СЗ (Пл), е вариант на *Суржійски* (вж. 13.16), с познатата от много говори елизия на й (*ий* > *й*).

13.18. **Сорджийски**, от 1913 г., единично на СЗ (Пл), е вариант на *Сурджийски* (вж. 13.14), с хиперкоректно *о* вм. *у.

13.19. **Сериеджиева**, от 1974 г., единично на СИ (Вн), е с делабиализация и обнижение на артикулацията на гласната в първата сричка (**сю*- > **си*- > *се*-) и прибавяне на суфикс -*джия* към основа на -*ие*, подобна на родоп. *сирюйе* (за него вж. БЕР 6: 702).

13.20. **Сераджиева**, за жена, от 1924 г., единично на ЮЗ (Пд), е с делабиализация и обнижение на артикулацията на гласната в първата сричка, както при *Сериеджиева* (вж. 13.19), и с разширен облик на наст. -*аджия* (вж. 13.3).

13.21. **Серджиев**, от 1990 г., с 2 появи (ЮЗ: См), би могло да бъде и адаптация на рум. ФИ *Sergiu*, от вариант на ЛИ *Serghie*, но „с *дж* вм. *г*’, по западноромански модел [...]” (Jordan 1983: 412), обаче наличието му в ареала на См го представя по-скоро като вариант с основа *Сер*- (вж. 13.19 и 13.20) и суф. -*джия*.

14. Хатчиева, от 1958 г., единично на ЮЗ (См), е от название за занятие *хатчийа* ‘коняр’, с наст. -*чия* от *хат*, което е с хиперкоректно *х*-вм. диал., остар. *ат* ‘хубав кон, жребец’ (срв. БЕР 1: 19).

15. Юкюсчиев(а), от 1901 г., отбелязано 10 пъти на СИ (Рз 9, Тщ), е от *юкюсчия, което е с редукция на *о в началната сричка (*йо- > *йу-) от предполагаемо тур. *öküsçü ‘воловар’, с наст. -çü от основа öküis, което е с обеззвучено изгласно -z/-з в м. книж. öküiz (от тур. öküzcü се очаква бълг. *йюкюзджия). За значението срв. бълг. *Воловаров, Говедаров*. Среца се в още 7 варианта (и 1 с грешка):

15.1. **Юкюзчиева**, за жена, от 1918 г., единично на СИ (Рз), е с хиперкоректно (правописно) з от ръката на по-грамотен турчин, който се е съобразявал с основата (тур.) öküiz- // öküis, в м. *Юкюсчиев* (вж. 15).

15.2. **Юкюхчиева**, за жена, от 1935 г., единично на ЮЗ (См), е с дисимиляция *ич > хч от недокументиран облик *Юкюиччиев, възникнал чрез уподобяване (сч > *ич) от *Юкюсчиев* (вж. 15).

15.3. **Юкихчиев(а)**, от 1930 г., с 5 появи на ЮЗ (См), е с делабиализация (к’у > к’и) от *Юкюхчиев* (вж. 15.2).

15.4. **Юкухчиева**, от 1915 г., което се среща 2 пъти на ЮЗ (См), е с депалатализация (к’у > ку) в м. *Юкюхчиева* (вж. 15.2).

15.5. **Икюхчиева**, за жена, от 1896 г., единично на ЮЗ (См), е с делабиализация (*ю- > и-) от *Юкюхчиева* (вж. 15.2).

15.6. **Икифчиев**, от 1906 г., единично на ЮИ (СтЗ), е с делабиализация (*-ю- > -и-) и замяна на *х с ф от *Икюхчиев* (вж. 15.5).

15.7. **Икефчиев**, от 1924 г., с 2 появи – на ЮИ (СтЗ) и ЮЗ (Пд) – е с хиперкоректно е в м. *и от *Икифчиев* (вж. 15.6).

15.8. **Юксчиев(а)**, от 1913 г., с 2 появи на СИ (Рз), е погрешно, с изпуснатата буква (ю или и) в м. *Юкюсчиев* (вж. 15) или **Юкисчиев*.

Тук са представени 63 фамилни имена, представляващи различни форми на обобщени 15 основи, с обща честота на поява 780 (т. е. носени от 780 лица). Те са възникнали върху названия за редица занятия, свързани с отглеждане на животни:

а) коне: *айгараджия ‘който отглежда/има айгъри (жребци)’ (1), хатчия ‘който отглежда/има атове (жребци)’ (14);

б) кучета: *итбаишия / *ит баишия ‘гледач на кучета’ (4);

в) птици: *балабанджия ‘който отглежда ловджийски соколи’ (2), *касчйя ‘гъскар’ (7), *куишйя ‘соколар; който отглежда / продава пойни птички’, от тур. *kuşçu* (9);

г) овце/кочове: *бачар 'овчар в бачия' (3), йозчия 'овчар на ялово стадо, от тур. уоззи (5), карашик 'който има овце на къшла вѣн от кехая и дередеджия', от тур. karışık (6), *кочмарлия 'пастир на (отлъчени от стадото) кочове' (8), мѣнзар 'овчар на дойни овце' (10), *сюрюджия 'който подкарва овце или друг добитѣк', от тур. sürücü (13);

д) добитѣк: соватчия 'който бере добитѣк за соват' (11), сартмач / *съртмаджия 'говедар на млади, неотелени крави' (12), *сюрюджия 'който кара товарен добитѣк', от тур. sürücü (13), *юкюсчия 'воловар', от тур. öküzçü (15);

е) мечка: *балабанджия 'човек, който дресира мечка' (2).

Проучените 15 основи на фамилни се базират върху (или са изведени от) 15 основни лексеми: айгър 'жеребец' (от тур. ağır), балабан 'вид ловджийски сокол' или 'мечка' (от тур. balaban), бачия 'дойни овце, оставени за мляко' (срв. срхр. бачи 'планински овчар', от унг. bacs 'овчар'), *ит 'куче' (от тур. it), йоз 'яловина' (от тур. диал. uoz), карашик, *кас 'гѣска' (от тур. kaz), кочмар, *куш 'птица' (от тур. kuş), мѣнзар, соват, сартмач, сюрция 'стадо овце / кози' (от тур. sürü), хат 'жеребец' (от тур. at), *юкюз 'вол' (от тур. öküz). Не са известни като отделни заемки с апелативна функция 4 от тях: *ит 'куче', *кас 'гѣска', *куш 'птица', *юкюз 'вол'. Освен турските по произход основи се среща една от унгарски (унг. bacs 'овчар', чрез срб. бачи 'планински овчар'), а обликът сохат (/ соват / суват) отразява рум. sohat / suhat.

Преобладават словообразователно мотивираните, оформени с наст. -(а)джия / -чия. Незначителен брой са оформени с наст. -ар (*бачар, може би и мѣнзар), с наст. -лия (вм. -джия: *кочмарлия), а от две основи се състои *идбашия. Словообразователно неделими са карашик и сартмач. Последното се явява и с плеонастична или тавтологична наст. -джия: *съртмаджия.

От 15-те основи в единичен облик, без вариация, се срещат 9 ФИ, с общ брой на носителите 75 (по азбучен ред): Айгараджиев (8), Балабанджиев (12), Бачаров (3), Идбашиев (1), Йозчиев (4), Карашиков (42), Кочмарлиев (12), Мѣнзаров (4), Хатчиев (1).

В различен брой варианти – от 4 до 22 – се срещат фамилните имена от останалите 6 основи (по азбучен ред): касчия (4), кушчия (5), соватчия (4), сартмач (10), сюрюжия (22), юкюсчия (9). Варирането в

ономастиката въобще, както и в антропонимията в частност, засягащо явления от различни равнища на езика (срв. Ангелова-Атанасова 2006), е един от най-важните фактори, обуславящи големия брой отделни лексикални единици.

По-големият брой фамилни имена (63) от 4 пъти по-малкото на брой основи (15) в отделни случаи се дължи на словообразователни промени (*съртмач* > *съртмаджия*), а обикновено – на различни промени в звуковата им форма. В повече варианти се срещат фамилиите от основите: **кас-ч-* (> *ках-ч-*, *каш-ч-*), **куш-ч-* (*куз-ч-*, *кус-ч-*, *кух-ч-*), **юкюз-ч-* (*юких-ч-*, *юкух-ч-*, *юкюс-ч-*, *юкюх-ч-*, **юкс-ч-*). Единично се среща тук вмъкване на съгл. *н* пред суф. *-джия* (**съртманджия*). Най-много варианти са резултат от промени в консонантните групи *шч* и *сч* (на морфемния шев между изгласа на основата и суф. *-джия* / *-чия*). След тях идват случаите на лабиализация и делабиализация при субституцията на тур. *ö* и *ü*, както и депалатализациите на съгласните пред застъпниците на тези гласни. В отделни случаи някои фонетични особености могат да се свързват с определен диалектен ареал. Така при варианта **суруджия* (вм. **сюрюджия*), който въобще е по-разпространен на запад, т. е. върху ареал с ограничение на мекостната корелация, може да се взема под внимание и рум. *surugiü* ‘кочияш, файтонджия’. Обикновено явление е редуцията на широките гласни (тук най-вече *o* > *y*), която от своя страна обуславя появата на свръхстарателен изговор (или правопис) на *y* като *o*. В отделни случаи се среща и опростяване на преградно-проходната *дж* (> *ж*) и елизия на неакцентирана гласна. В 3 случая се предполага погрешен запис на анализирани форми: *Сурджински* (13.15, вм. *Сурджийски*), *Съртмадиев* (12.9, вм. *Съртмаджиев*), *Юксчиев* (15.8, вм. *Юкюсчиев*).

И тук, както и в предишни публикации от този род се стига до извода, че разнообразните комбинаторни промени, протичащи в противоположни посоки и с нееднакви резултати в различните териториални народни говори, често са причина за голям брой варианти при редица фамилни имена, при чийто формално-семантичен анализ понякога се натъкваме на сериозни трудности.

Използвани съкращения

Бл	Благоевград
Бот	Ботевград
Бс	Бургас
Вд	Видин
Вн	Варна
ВТ	Велико Търново
Вц	Враца
Гб	Габрово
Гюм	Гюмюрджина
Дч	Добрич
Каз	Казанлък
Кд	Кюстендил
Кж	Кърджали
л., ЛИ	лично име
Лч	Ловеч
Мт	Монтана
Пд	Пловдив
Пз	Пазарджик
Пл	Плевен
Рз	Разград
Род	Родопи
Рс	Русе
СЗ	северозапад
СИ	североизток
Сл	Сливен
См	Смолян
Сс	Силистра
СтЗ	Стара Загора
Сф	София окръг
Сфг	София град
Сщ	Свищов
Тщ	Търговище
ф., ФИ	фамилно име
Хс	Хасково
Чуж	чужбина
Ш	Шумен
ЮЗ	югозапад
ЮИ	югоизток
Яб	Ямбол

Библиография

- АКТ.-б.р., Академичен турско-български речник. Под научната редакция на проф. д-р Иван Добрев. Изд. София, 2009.
- Ангелова-Атанасова М. 2003–2004, К словарю болгарских фамилий. // *Балканско езикознание* XLIII, № 2–3, с. 232–245.
- Ангелова-Атанасова М. 2006, Вариантност на фамилните имена у българите. // *Научни изследвания в чест и в памет на акад. Иван Дуриданов. Сборник с материали от Националната конференция в чест на неговата 85-годишнина на тема „Ономастика. Лексикология. Етимология. Етнолингвистика. Социolingвистика” – София, 9–10 май 2005 г.* Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий”, В. Търново, 2006, с. 33–40.
- БЕР: *Български етимологичен речник*. Том 1–6–, С., 1971–2002–.
- БТР: *Андрейчин Л. и др. Български тълковен речник*. С., 1963.
- Геров 1–6. *Геров Н. Речник на българския език*. Т. 1–6. Фототипно изд. С., 1975–1978.
- ЕСУМ 1–4–, *Етимологічний словник української мови*. Київ 1985–2003–.
- Илчев Ст. 1969, Речник на личните и фамилни имена у българите. Издат. на БАН, София.
- „КА” = *База данни от компютърен архив-картотека на фамилните имена у българите през XX век* в Центъра за българска ономастика „Професор Николай Ковачев” при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” във Велико Търново.
- Ковачев Н. 1987, *Българска ономастика (Наука за собствените имена)*. НИ, София, 212 с.
- Ковачев Н. 1999, Фамилни имена в окръжния град Ловеч до 1980 година. // *Състояние и проблеми на българската ономастика* 4, Велико Търново, с. 7–68.
- Магазаник Д. А. 1945, *Турецко-русский словарь*. Москва.
- Младенов Ст. 1951, *Български тълковен речник*. Т. 1, А–К. София.
- Рачева М. 1977, О морфологической адаптации османотурецких лексических заимствований в балканских языках. // *Балканско езикознание* XX, 1, с. 93–103.
- РБЕ 1: *Речник на българския език*, т. 1, София 1977.
- Р.-б. сл.: Тагамлицкая Г. А. 1960, *Русско-болгарский словарь*. 1–2, София.
- РРОДД: *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. Под ред. на Ст. Илчев. София, 1974.
- РСБКЕ 1–3: *Речник на съвременния български книжовен език*. Гл. ред. акад. Ст. Романски. София, 1955–1959.
- Селимски Л. 2006, *Фамилни имена от Северозападна България. Влашки елемент*. *PNUŞ nr 2411*. Red. N. Fontański. Wyd. UŚ, Katowice. 184 с.
- Т.-б. р.: *Турско-български речник*. Под рък. на акад. Ст. Романски. Второ стереотипно изд. НИ, София, 1962.

Людвиг СЕЛИМСКИ. Към фамилиите имена от названия на занятия, свързани с животновъдството

- Унбегаун Б. О. 1989, *Русские фамилии*. Перевод с английского. Общая редакция и послесловие Б. А. Успенского. Москва.
- Фасмер М. 1–4, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Изд. „Прогресс“, Москва, 1964–1973.
- Jordan I. 1983, *Dicționar al numelor de familie românești*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Skok P. 1–4, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, 1971 – 1974.
- Szymański T. 1991, przyczynek do historii bułgarskiej antroponimii (o nazwach osobowych mieszkańców miasta Ruse w latach 1838–1846). // *Onomastica* 36, s. 159–175 (= Szymański 2003: 143–154).
- Szymański T. 2003, *Ze studiów nad słownictwem słowiańskim*. Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej. Kraków, 171 s.
- Šimunović P. 1995, *Hrvatska prezimena. Podrijetlo, značenje, rasprostranjenost*. Golden Marketing, Zagreb. 462 s.
- Škaljić A. 1957, *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine* I–II.

Проф. дфн Людвиг Селимски,
Шльонски университет, Катовице, Польша;
selimski@wp.pl